

L'arquitectura romànica a través del dietari de l'eixida per Catalunya i el Rosselló (1900) d'Antoni M. Alcover

Maria Magdalena Rosselló Andreu

Introducció

El present estudi pretén analitzar el viatge que Antoni M. Alcover va realitzar per terres catalanes i franceses durant l'estiu de l'any 1900, incidint sobretot en les descripcions arquitectòniques d'edificis romànics, i veure com aquesta excursió va ser només la primera de moltes altres que el canonge manacorí va anar realitzant fins al 1928. A partir de les descripcions que trobam en el dietari veurem com Alcover va aplicar els coneixements adquirits durant la seva eixida a l'hora de dur endavant la construcció o reforma de les obres neoromàniques que va projectar a Mallorca. A més, en el darrer apartat de l'estudi farem una referència al llenguatge arquitectònic i artístic usat pel canonge en el seu dietari, ja que, tractant-se d'un llenguatge prenormatiu, resulta interessant per veure quins termes s'usaven i de quina manera, o maneres, s'escrivien.

El motiu pel qual hem seleccionat l'eixida del 1900 per Catalunya i el Rosselló troba justificació en el fet que és la primera sortida que realitza Alcover i, sobretot, que és l'única on predominen les descripcions arquitectòniques i artístiques per sobre de les informacions de caràcter lingüístic. Les referències arquitectòniques són constants, sempre dotades d'una dosi de subjectivitat que permet al lector fer-se una idea del gust estètic d'Alcover.

Els objectius del present estudi són els següents:

- Donar a conèixer la faceta de viatger d'Alcover i explicar la importància que varen tenir les eixides per a la seva carrera professional.
- Donar a conèixer el gran interès que Antoni M. Alcover va demostrar per l'art i per l'arquitectura al llarg de la seva vida, tant com a observador i estudiós com a artífex.

- Establir comparacions entre les obres arquitectòniques que Alcover va projectar a Mallorca i l'arquitectura romànica catalana i francesa que havia estudiat durant la seva eixida.
- Analitzar el lèxic arquitectònic i artístic usat per Alcover en el seu dietari.

Finalment, hem d'apuntar que totes les cites extretes del dietari aquí analitzat s'han transcrit literalment, sense fer-ne cap tipus de correcció i, per tant, respectant-ne la grafia original.

La figura d'Antoni M. Alcover i els seus viatges

Les eixides filològiques d'Antoni M. Alcover i els seus dietaris

L'any 1900 és una data clau en la vida d'Alcover, ja que comença una nova etapa que vendrà determinada per l'inici de la gestació d'un projecte immens que ocuparà la resta dels anys de la seva vida: l'obra del *Diccionari català-valencià-balear*. Posar en marxa una obra d'aquestes dimensions no és cosa fàcil i per això Alcover va haver de dissenyar tota una estructura organitzativa que li permetés, en primer lloc, donar a conèixer el seu projecte a totes aquelles persones que hi volguessin participar i, en segon lloc, crear un xarxa de col·laboradors prou gran per poder començar la recollida lexicogràfica. I, fil a l'agulla, el manacorí va començar a planificar la redacció de la *Lletra de Convit a tots els amadors de la llengua catalana*, que havia de ser l'eina principal per donar a conèixer el *Diccionari* a tot el territori català. Aquesta carta, redactada per Alcover al llarg del 1900,¹ contenia informació sobre com havia de ser la confecció de les cèdules lexicogràfiques² i, sobretot, sobre aspectes organitzatius i de funcionament del projecte, que tenia com a objectiu principal elaborar un diccionari general de la llengua catalana com no n'hi havia cap altre. També en aquests moments es va començar a publicar el *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, que constitueix una crònica de la gestació del projecte del *Diccionari*. I, finalment, va iniciar, a partir de dia 19 de juliol del 1900, una sèrie d'eixides per tot el territori lingüístic amb la finalitat d'arreplegar material per al *Diccionari*, així com per establir contactes amb els col·laboradors i adquirir formació i nous coneixements en lingüística i dialectologia.

En paraules d'Alcover, l'objectiu d'aquestes eixides era “escorcollar-hi totes les formes vives de la llengua” per tal de poder confeccionar el *Diccionari*. Aquests viatges es varen perllongar fins al 1928 i en coneixem l'existència gràcies a un conjunt de dietaris que es troben en diferents fonts documentals. El gruix de la informació el trobam en el *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*. En menor mesura trobam els dietaris en les pàgines de la premsa mallorquina de l'època: *El Diario de Mallorca*, la *Gaceta de Mallorca* i *La Aurora*. Finalment, un nombre més reduït es troba en diferents quaderns manuscrits inèdits, que han vist llum anys més tard gràcies a estudis i publicacions d'alguns alcoverians.

Aquests dietaris volen deixar paleses totes les impressions experimentades al llarg de les eixides, a més de donar a conèixer informacions lingüístiques que seran útils per a la redacció del *Diccionari*. Segons Maria Pilar Perea,³ les eixides responen sobretot a dues motivacions:

- Interès per completar el projecte del *Diccionari* (aplegar material lingüístic basat en l'estudi del “llenguatge vivent”) i fer una campanya de propaganda per tal d'engrescar nous col·laboradors.
- Voluntat formativa, descriptiva i descobridora, per tal d'adquirir nous coneixements.

A més de complir aquests objectius, els dietaris també recullen un gran nombre d'observacions complementàries relacionades amb tot allò que succeïa durant el viatge i que és el que realment enriqueix els documents i els converteix en una font riquíssima d'informació. Hi trobam vivències, anècdotes o descripcions de paisatges i de localitats, així com descripcions de col·laboradors i de personatges amb qui s'anava creuant pels diferents indrets que visitava. Ens transcriu converses sobre temes diversos, sobretot política i religió, i ens plasma impressions, sensacions i estats d'ànim que anava experimentat al llarg dels dies. En alguns fragments trobam descripcions que són més pròpies d'un llibre de viatges, sobretot en els dietaris que recullen els tres viatges d'estudi que va fer a l'estranger. Aquestes descripcions mai no són objectives, sinó que inclouen sempre una valoració, positiva o negativa, dels fets esdevinguts, dels personatges tractats o dels paisatges i les construccions vistes.

Les eixides que mossèn Alcover va realitzar al llarg d'aquests 28 anys les podem classificar en dos blocs. Per una banda tenim les més nombroses, que són aquelles que inclouen els territoris de parla catalana, i, per l'altra, tenim tres sortides a l'estranger en què va visitar els grans centres de la cultura filològica i va realitzar-hi estudis de recerca dialectològica.

1 En el dietari que seguidament analitzarem hi ha referències que demostren que Alcover, durant l'eixida del 1900, es va dedicar a redactar la *Lletra de Convit*.

2 Fitxetes, totes de les mateixes dimensions, on els col·laboradors anotaven les seves troballes lingüístiques i que, organitzades dins les conegudes calaixeres, varen servir per elaborar el *Diccionari català-valencià-balear*.

3 Perea, Maria Pilar. (2001). Pàg. 14-15.

Excursió per Catalunya i el Rosselló (19 de juliol - 26 d'agost de 1900)

L'excursió realitzada per Catalunya i el Rosselló durant els mesos d'estiu de l'any 1900 constitueix l'inici de la curolla viatgera d'Alcover. Ens trobam en el moment de la redacció de la *Lletra de Convit*, quan el canonge comença les tasques de recerca i de propaganda per iniciar el seu gran projecte. La finalitat d'aquesta primera eixida, a diferència de les que realitzarà posteriorment, és, sobretot, la descripció d'esglésies romàniques i de monuments. Les referències a la llengua i al parlar propi dels llocs visitats, així com a aspectes culturals de cada poble, no hi falten, però són molt minoritàries si es comparen amb el gran nombre de referències a edificis romànics. Alcover es refereix a aquesta primera sortida amb el nom d'«excursió arqueològica».

Les sortides posteriors acusen un canvi de tendència i les referències de tipus artístic i arquitectònic són substituïdes per informacions de tipus lingüístic.

El dietari que aquí estudiem està format per uns textos inèdits que es troben en tres quaderns manuscrits per Alcover i que duen els títols següents:⁴

- *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900)*. La llibreta fa 8,5x13 cm i té 95 pàgines. Temporalment conté les informacions que van des del dia 19 de juliol fins al dia 10 d'agost.
- *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom II. (1900)*. La llibreta fa 8,5x13 cm i té 90 pàgines. Informacions des del dia 11 fins al dia 25 d'agost més uns “afegitons” que descriuen allò més important succeït entre el 21 de juliol i el 19 d'agost.
- *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom III (1900)*. La llibreta fa 8,5x13 cm. En aquest quadern s'acaben els “afegitons” iniciats en el quadern anterior. Ocupen 25 pàgines.

Actualment, gràcies a la tasca de Maria Pilar Perea,⁵ aquests tres manuscrits estan editats i formen part d'un conjunt de dos volums que recullen els dietaris de les eixides que el canonge va fer entre el 1900 i el 1902.

El dietari de l'eixida del 1900 el podem identificar, com tots els altres, com un llibre de viatges, ja que presenta una crònica diària de les experiències viscudes narrades des del present. Alcover utilitza la primera persona, tant del singular com del plural, depenent de si va sol o acompanyat. Els dietaris estan escrits *in situ*, és a dir, que els anava redactant al llarg del viatge, potser el mateix dia o potser amb alguns dies de diferència. Trobam referències que ho confirmen:

«Els dies 1, 2 y 3 hem reposat, consignant les notes de viatge que duem enrrera.⁶
Me he passat tot lo sant dematí escrivint com un rabiós lo que duya enrrera de la relació del viatge.»⁷

En els toms II i III, com ja hem esmentat, hi trobam uns “afegitons” que fan referència als fets més importants que varen succeir durant el viatge i que no varen quedar plasmats en els dietaris. No hi trobam gairebé descripcions d'edificis, sinó que són sobretot anècdotes succeïdes amb personatges dels indrets visitats i comentaris sobre el parlar del diferents pobles.

Aquests “afegitons”, per tant, no estan redactats *in situ*, sinó que Alcover els va escriure una vegada arribat a Mallorca. Els va acabar d'escriure dia 11 d'octubre del 1900, un més i mig després d'haver finalitzat el seu viatge.

El viatge dura un total de 40 dies, des de dia 19 de juliol fins al 26 d'agost. Pel que fa als personatges que apareixen citats en el dietari, els podem classificar en dos grups: aquells personatges que Alcover visita o topa de manera casual, amb els quals manté conversa o comparteix estones, i aquells que l'acompanyen de manera continuada durant un període de temps més llarg i que, en certa manera, li fan de guia i de company de viatge. Dins el primer grup trobam bisbes, vicaris generals, mossens i rectors, així com Antoni Gaudí, Antoni Rubió i Narcís Oller. Dins el segon grup, molt menys nombrós, trobam el Sr. Josep Maria Cirera Mas (“mon estimadíssim comany”, segons Alcover), que el rep a Vic dia 21 de juliol i que l'allotja a casa seva i l'acompanya fins dia 11 d'agost. Una carta⁸ amb data de 10 de juliol de 1900 enviada per Cirera a Alcover demostra que aquest primer l'esperava amb impaciència per fer una “bona pasetjada en la seva companyia per les montanyes catalanes”. A partir de dia 12 d'agost l'acompanya Mr. Juli Delpont, que el rep a l'estació de Prada.

Quant al recorregut del viatge, Alcover s'embarca cap a Barcelona i d'allà, segurament en tren, cap a Vic, localitat on va començar les seves observacions lingüístiques. A partir d'aquí es desplaça per tota una sèrie de localitats fins que torna a Barcelona, on acaba el seu viatge. En algunes de les localitats visitades Alcover s'atura dues vegades, com per exemple a Ripoll o a Vic, entre d'altres, ja que hi passa al principi del viatge i després hi torna a passar de tornada. A la segona visita sol aprofitar per estudiar amb més profunditat les esglésies i monuments que només havia pogut visitar de manera ràpida.

⁴ Perea, Maria Pilar. (2001). Pàg. 16-17.

⁵ Alcover, Antoni M. *Dietaris de les eixides (1900-1902) Volum I. Volum II*. Edició a cura de Maria Pilar Perea. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2001.

⁶ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900)*. Pàg. 66.

⁷ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom III. (1900)*. Pàg. 139.

⁸ Perea, Maria Pilar (2008). Document n. 453.

L'arquitectura romànica a través del dietari

L'interès d'Antoni M. Alcover per l'arquitectura

L'interès d'Antoni M. Alcover pel món de l'arquitectura li ve d'enrere. Ja de ben jovenet va demostrar tenir nocions de dibuix força ben apreses,⁹ afició que anys més tard li va servir per poder estudiar els monuments arquitectònics romànics i gòtics i per traçar els plànols de les esglésies i oratoris que va construir. Segons Francesc de Borja Moll,¹⁰ entre el 1880 i el 1885 degué anar a classes de pintura i de dibuix a una acadèmia de Palma, la de Francesc Mestre.

A més, March i Llull assenyalen els articles escrits sobre art i arquitectura en les revistes costumistes de l'època com una altra gran influència a l'hora de forjar els seus coneixements arquitectònics. Els mateixos autors fan referència a la compra, per part d'Alcover, dels llibres de l'arquitecte francès Eugène Viollet-le-Duc. També tenim constància dels contactes que va mantenir amb diversos arquitectes i artistes de renom, com són Antoni Gaudí, Elies Rogent, Joan Oneill, Bartomeu Ferrà, Joan Guasp o Pere d'Alcàntara Penya, entre d'altres, alguns dels quals varen proporcionar-li bons consells a l'hora de traçar les seves esglésies.

Tots aquests coneixements li varen servir quan, durant el viatge de l'estiu del 1900, havia de prendre mides i fer les traces dels nombrosos edificis romànics que visitava. Ja ha quedat clar que aquesta eixida del canonge tenia com a finalitat principal la descripció d'esglésies i de monuments romànics. De fet, el romànic i els estils medievals en general varen ser els predilectes d'Alcover, fet que queda del tot palès en les pàgines del dietari. Ara bé, hom pot observar la predilecció de l'estil romànic per sobre de qualsevol altre estil. Potser això és degut al fet que, de gòtic, Alcover ja n'havia pogut observar i estudiar a Mallorca i, en canvi, el romànic era per a ell un estil nou i poc conegut. Pel que fa als estils moderns, els depreciava amb gran contundència, sobretot el barroc:

«El barroquisme ha posada aquesta iglesia de mala manera. ¡Vaja quina pesta que fou per les iglesias cristianes!... Y no dexá cap reconet ant no hi posás ses potes.»¹¹

De comentaris que fan referència als desastres que l'estil barroc va fer en les esglésies medievals, el dietari n'és ple i constitueixen una font prou interessant per entendre el gust estètic d'Alcover. Però el tema que aquí volem tractar és el

9 Dels seus dibuixos, se'n conserven algunes llibretes de notes dipositades a l'Arxiu del Regne de Mallorca; a la Institució Alcover de Manacor hi ha algunes pintures a l'oli, de tema religiós que són bastant acceptables.

10 Moll, Francesc de Borja (1962).

11 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900)*. Pàg. 75.

del seu interès pels edificis romànics i pels estils medievals en general, les descripcions dels quals conformen el cos principal del dietari. Ara bé, hi ha altres estils arquitectònics moderns que se salven dels atacs del canonge. Un exemple prou interessant el trobam en les descripcions de les obres de Gaudí:

«He vista ab en Picó y en Gaudí la Sagrada Familia. Es una cosa estupenda; la cripta, l'àbside y la portada lateral d'orient: representa el naxement. Es una concepció atrevidíssima y que revela ingeni y una potencia artística de primer ordre. En Gaudí es un artista excepcional.»¹²

Quant als edificis romànics, Alcover, per estudiar-los en profunditat, a més d'observar-los i plasmar en el dietari les seves descripcions i les impressions que aquests li causaven, en prenia mides i en dibuixava tots aquells perfils i parts necessàries per poder-los conèixer bé. També és destacable el fet que a la Institució Pública Antoni M. Alcover hi ha una col·lecció de postals que eren propietat del canonge i que representen fotografies de molts dels edificis romànics visitats durant l'eixida del 1900. És molt probable que el mateix Alcover adquirís aquestes postals durant el viatge o que, posteriorment, els companys que l'havien acompanyat les hi enviassin.

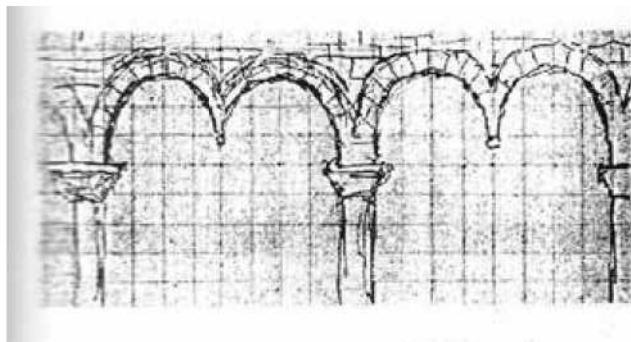

Postal del claustre de Ripoll. Col·lecció Institució Pública Antoni M. Alcover.

12 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900)*. Pàg. 42.

Els dibuixos i els plànols i seccions dels edificis estudiats durant aquest viatge es troben en uns àlbums dipositats a l'Arxiu del Regne de Mallorca, als quals Alcover fa referències constants, explicant què és el que ha dibuixat (perfil, secció transversal, secció longitudinal, portalada...). En el dietari, però, trobam un d'aquests dibuixos:

«Llavó som passats per el claustre de Sant Domingo, del renaxament; les arcades tenen un penjant en mitx, de manera que una arcada part altre, es coxa, això es, sense columna que la repia, així:»¹³

Dibuix fet per Alcover que es pot veure en el dietari.

Les mides que prenien eren sobretot la llargària i l'amplària dels temples, per tal de poder-ne respectar les proporcions en el moment de traçar els seus propis edificis. Utilitzava una cinta i moltes vegades tenia per ajudant algun ninot del poble on estava situada l'església.

De tots els edificis que visita, que són molts, en fa una descripció, de vegades més breu, de vegades més detallada, de manera que el lector es pot fer una idea de les seves característiques principals. N'hi ha alguns, però, que li causen més impressió que altres i per tant la seva descripció no es limita a les característiques tipològiques, sinó que també descriu els sentiments que li provoca la seva visió. Totes les descripcions són totalment subjectives, de manera que Alcover deixa sempre plasmada la seva opinió. Si els edificis eren moderns (sobretot barrocs) els menyspreava, com ja hem pogut comprovar. Així doncs, veurem ara quins varen ser aquests edificis que varen impressionar tant el nostre protagonista. Citarem, per qüestions de temps i d'espai, aquells que, a més de fer-ne una important descripció tipològica, Alcover també els qualifica amb adjectius positius.

¹³ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900). Pàg. 43.*

Santa Maria de Ripoll

Hi arriben dia 25 de juliol, als inicis de la seva eixida, ja a entrada de fosca. Aquesta és la primera església a la qual dedica una atenció especial:

«Arribats sol post, som anats a Santa Maria: l'hem vista per defora, y si en som quedats admirats; ens plantam devant la portada, y vaja quina impressió y plens de respecte. Sense voler, m'he llevat el capell. Entram de dins: feya fosca;quin efecte més grandió! Feya estona que no havia rebuda una impressió tan fonda y tan forta. [...] Poques iglesies hi haurà dins Espanya que causen impressió més fonda a l'anima cristiana y artistica com Santa Maria de Ripoll. A Roma en no esser Sant Pere.»¹⁴

Però a més d'aquestes alabances també trobam una acurada descripció tipològica, tant de l'interior com de l'exterior, del qual destaca la portalada, que considera "la reyna" de les portalades romàniques de dins i fora d'Espanya.

Sant Pere de Gombreny

Hi arriben dia 29 de juliol. Alcover en fa una molt bona descripció tipològica. És important la descripció del portal i dels tres absis, parts de l'edifici a les quals dóna importància al llarg de tot el dietari:

«[...] preciosa y ben notable y romànica en forma de creu llatina, ab ábside major y menors a cada cap de creuer, sense portal a la fatxada anterior, ab portal y portich a la fatxada lateral de mitjorn.»¹⁵

Alcover també dóna força importància a l'orientació de les esglésies, ja que en la gran majoria d'edificis que visita també es fixa on tenen, o tenien, el portal d'accés a l'interior. En el cas de Sant Pere de Gombreny estava orientada, ja que el portal és a la banda de migjorn.

Sant Jaume de Frontanyà

Dia 30 de juliol arriben a aquesta població, on visiten l'església. Alcover en queda impressionat:

«Aquesta és una de les iglesies més importants que hem vistes: es una verdadera preciositat romànica. [...] La fatxada es d'un gust esquisidíssim [...] Els tres ábsides son una cosa estupenda [...] El cimbori es una meravella.»¹⁶

Una altra vegada Alcover dóna importància a la portalada i als absis, i en aquest cas també al cimbori. La descripció tipològica és molt detallada.

¹⁴ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900). Pàg. 44-47.*

¹⁵ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900). Pàg. 60.*

¹⁶ *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom I. (1900). Pàg. 63-64.*

Saga

Hi arriben dia 6 d'agost. Aquí trobam una de les més ben aconseguïdes descripcions d'un portal, als quals Alcover donava tanta importància. De fet, com veurem més endavant, el portal romànic va ser l'element que més fidelment va seguir per dur a terme les seves construccions:

«El portal es al costat de mitjorn, y es una preciositat; en degradació, ab cinc arquivoltes y tres columnes a cada rebranca, de capitells, historiatos uns y els altres de ornamentació geomètrica y vegetal.

L'arquivolta forana té el cayre esquefat en boxell y per dins aquest hi corren unes figures d'animals fantàstichs, [...] L'arquivolta forana a la part culminant rumbetja una figura de Cristo o del Pare Etern en actitud d'ensenyar o jutjar.»¹⁷

All

L'església d'All, la visiten també dia 6 d'agost. Tornam a trobar una perfecta descripció del portal. Hem de destacar que tots els portals descrits en el dietari tenen unes característiques semblants:

«La iglesia es molt menuda, pero prou notable y orientada [...] En el costat de mitjorn, no gayre lluny del cantó de la fatxada, se obri el portal, preciosísim, en degradació, de cinch arquivoltes y una columna a cada rebranca. La arquivolta mitjana té el cayre tallat en mitja canya, y corre per extrados una especie de cordell fent unes esses molt rares.»¹⁸

Odelló

S'hi aturen dia 8 d'agost. És aquest un exemple interessant que deixa clara la importància que donava Alcover a l'orientació de les esglésies:

«El portal es lo més notable: ara está a la fatxada anterior, fent un cos avansat; però fa anys que estava en el costat de mitjorn (la iglesia es orientada), com gran part o casi totes les de Cerdanya y Catalunya.»¹⁹

Tot seguit trobam una llarga descripció d'aquest portal, que segueix les mateixes característiques que tots els descrits fins ara: rebranques en degradació, columnes sense base a cada banda, una mica decantades de les rebranques, i arquivoltes.

17 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 71.*

18 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 73.*

19 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 78.*

Santa Maria de Cornellà de Conflent

Hi arriben dia 9 d'agost. És un dels edificis que més el va impressionar de tots els que va veure durant el viatge:

«Arribam a la plasse de la iglesia, de Santa Maria, y jo me'n duch un bon cop trobant me devant la basilica de Santa Maria. Hi entr y romanch esglayat: una iglesia de tres naus ab un crever y cinch absides, tot de granit, ab la color de la pedra natural, tot d'uns mitjans ben grossos. Es una meravella; es la reyna de les iglesias de Cerdanya, Conflent y Rosselló. En treure Ripoll cap n'he vista com ella, ni de bon tros.»²⁰

Aquestes impressions van seguides d'una llarga i ben aconseguïda descripció tipològica de tot l'edifici. Tanta impressió li causa aquest temple que durant tres dies seguits es dedica a estudiar-lo i a dibuixar-lo.

Claustre i basilica d'Elna

Dia 17 d'agost Alcover es passa tot el capvespre dins el claustre d'Elna, i una vegada estudiat aquest es dirigeix cap a la basilica. Li criden l'atenció la quantitat d'escenes representades en els capitells del claustre:

«Me som passat lo capvespre dins el claustre, qui es una cosa estupenda [...] Hi ha una riquesa estupenda de capitells, impostes, basses y escafades. [...] La basilica es importantíssima, si be desfigurada ferm per el mal gust. [...] Ab los ulls plens y farsit d'impressions, he pres el tren cap a Espanya [...]»²¹

Catedral de Girona

A Girona hi arriba dia 21 d'agost, ja al final del viatge. En aquest cas destaca l'interior de l'edifici i el claustre annex:

«Entrant de dins, som romás espantat, esglayat devant aquella nau amplíssima, no gayre alta, d'una sobrietat y majestat de línees imponderable, ab aquell color negrench de la pedra, aont el barroquisme no hi ha posades les mans, gracias a Deu [...] Dupt que hi haja a-n el mon una nau més majestuosa [...] Vista la Seu som entrat a-n el claustre, y me n'he duyta una sorpresa: no tenia noticia de tal claustre, y resulta una meravella romanica, no gayre inferior a-n el claustre d'Elna y Ripoll.»²²

Després d'aquest tast dels edificis que més varen impressionar Alcover (ha de quedar clar que les descripcions del dietari són moltes més), hom pot fer-se una idea de quins varen ser els elements que considerava més importants i que després

20 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 81.*

21 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 94-95.*

22 *Excursió per Catalunya y el Rosselló. Tom. I (1900). Pàg. 99.*

serien emprats per dur endavant les seves construccions a Mallorca: el portal amb brancals en degradació, columnes, arquivoltes i timpà, els absis circulars, els campanars i les espadanyes, i el cimbori. Altres elements als quals dona importància i que no n'ha quedat constància són les voltes de canó i les arcades de mig punt, les capelles laterals, els capitells i els contraforts a l'exterior dels edificis.

Les esglésies d'Antoni M. Alcover

En aquest apartat veurem com Alcover va aplicar els coneixements adquirits durant la seva eixida per Catalunya i el Rosselló a l'hora de dur endavant la construcció o reforma de les obres neoromàniques que va projectar a Mallorca, i compararem les descripcions fetes pel canonge en el seu dietari amb les seves construccions.

Hem seleccionat només aquells edificis amb unes característiques romàniques explícites, deixant de banda les restauracions d'esglésies i monuments d'altres estils arquitectònics i artístics. Els edificis seleccionats són els següents.

Sant Miquel de Son Carrió

Situada al terme municipal de Sant Llorenç, va ser la primera construcció on Alcover va intervenir. Sabem que l'any 1898 comença a ballar-li pel cap la idea de fer una església nova a Son Carrió. Ell mateix en va fer els plànols i en va dirigir l'obra.

Quant a les característiques tipològiques, es tracta d'una construcció neoromànica. El campanar, robust i quadrangular, és com els que Alcover descrivia en el dietari. També trobam contraforts i carreus regulars com a material de construcció. El que més destaca, però, és el portal d'accés a l'edifici, que

segueix exactament la mateixa tipologia del portal romànic català: brancals i arquivoltes en degradació, columnes de fust llis i capitells quadrangulars als brancals i timpà llis, sense cap tipus de decoració.

La primera pedra de l'església es va posar dia 22 de maig de 1899 i la inauguració va ser dia 14 d'abril de 1907.

Construcció de l'església de Son Carrió

Oratori de Son Negre

Les obres es varen iniciar el 1901, poc després que Alcover tornés del seu viatge d'estudi d'edificis romànics, i varen finalitzar l'any 1903.

Tornam a trobar-nos un edifici ple de reminiscències romàniques. La porta d'accés, tot i ser de dimensions més reduïdes que la de

Son Carrió, continua amb la mateixa estructura de brancals amb columnes de fust llis i capitells quadrats, i arquivoltes. No trobam, però, timpà. La façana principal està feta amb carreus de marès regulars.

Església de Calonge

Aquesta església és, juntament amb la de Son Carrió, de les més importants que va construir mossèn Alcover. Ell mateix la va dissenyar i en va dirigir les obres, que es varen dur a terme entre 1903 i 1909.

En aquest cas trobam, a més del campanar quadrangular, un absis circular com els que tantes vegades va descriure Alcover en el seu dietari. També tenim contraforts i parament de carreus regulars. Tant el portal principal com el lateral segueixen, una altra vegada, la mateixa estructura de brancals, arquivoltes i columnes de fust llis. El portal principal té timpà nu de decoració.

Capella de Sant Salvador de Felanitx

Alcover va dissenyar aquest petit oratori situat a la carretera que puja al puig de Sant Salvador de Felanitx i entre 1905 i 1910 en va dirigir les obres de construcció.

En aquest petit oratori, a més de trobar-hi un absis circular, hi trobam una espadanya com les moltes que Alcover va veure pel Pirineu català. Tot i que de petites dimensions, no es pot negar l'estil neoromànic de l'edifici.

El llenguatge arquitectònic en el dietari de l'eixida per Catalunya i el Rosselló

Si mossèn Alcover destaca per alguna cosa és pel seu gran amor vers la nostra llengua, que el va dur a posar en marxa el projecte del *Diccionari* i a impulsar la creació del llenguatge científic català modern. A més, com remarquen March i Llull,²³ Alcover també va ser un dels impulsors del llenguatge català modern en relació amb l'arquitectura i la construcció en sentit ample. Els mateixos autors apunten que el sistema que va usar per al camp de l'arquitectura va ser el mateix que havia emprat per crear el llenguatge de cada una de les branques de la ciència: els especialistes li proporcionaven els termes d'especialitat en llengua castellana i ell, a partir de les arrels gregues i llatines de les paraules, els catalanitzava. De fet, en la *Lletra de Convit*, el mateix Alcover diu que per tal de preparar els continguts relatius a l'arquitectura els seus col·laboradors varen ser Joan Guasp,²⁴ Pere d'Alcàntara Peña²⁵ i Bartomeu Ferrà.²⁶

A causa que el tema principal del dietari que aquí analitzam és la descripció d'esglésies i edificis romànics i de monuments en general, és evident que trobam una gran quantitat de termes referents al camp de l'arquitectura, de la construcció i de l'art. Tot aquest vocabulari usat per Alcover demostra la gran riquesa lèxica que, tot i no estar encara normativitzada, ja tenia la llengua catalana just encetat el segle XX. El fet de trobar-nos encara en un moment previ a la publicació de les normes ortogràfiques per part de l'Institut d'Estudis Catalans (gener de 1913), fa que sigui encara més interessant l'estudi de la terminologia usada per Alcover, ja que moltes vegades escrivia les paraules de la manera que li semblava oportuna, arribant a trobar un mateix terme escrit de tres maneres diferents.

En aquest apartat citarem aquells termes arquitectònics i artístics més utilitzats pel canonge en el dietari de l'eixida de l'any 1900 per tal que el lector pugui apreciar la quantitat de vocabulari tant arquitectònic com artístic que Alcover coneixia. En els casos que sigui necessari, citarem el terme tal i com s'escriu avui, amb el llenguatge normalitzat per tal de no caure en confusions.

23 March, Joan, i Llull, Miquela (2003), pàg. 128.

24 Arquitecte diocesà durant l'any 1901. Es va titular a l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona i l'any 1903 constava com a membre de la Asociación de Arquitectos de Catalunya.

25 Escriptor, pintor, arquitecte i enginyer. En el moment que col·labora amb Alcover era delineant d'obres públiques i mestre de fortificacions de ciutat.

26 Mestre d'obres, escriptor i arqueòleg. Estudià a l'Escola Especial de Mestres d'Obres de València. Va dur a terme activitats com a restaurador i va fer obres neogòtiques. Fou un dels fundadors de la Societat Arqueològica Lul·liana (1880).

Abside (Absis)	Absidioles	Angila (Anguila)
Arabescs	Arc	Arcades
Arcadura (Arcada)	Archbotant (Archbotant)	Archivoltes (Arquivoltes)
Atri	Barroch (Barroc)	Basses / Bessaments
Bocell/Boxell (Bossell)	Calats	Camaril (Cambрил)
Canya (fust d'una columna)	Capitells	Capsalera (Capçalera)
Cimbori	Claraboya (Cel obert)	Clau de volta
Copada	Cor / Chor	Cordó
Corretjam	Contreforts / Cuantreforts / Cuantre - forts (Contraforts)	Creu grega
Creu llatina	Creuer	Custòdia
Deambulatori	Escocia (Escòcia)	Espadanya
Espina de peix	Esplendit (Esplandit)	Esquefades
Estrados / Extraados (Extradós)	Fiola	Gornissa / Gornisa (Cornisa)
Gòtich (Gòtic)	Guardapols	Impostes
Intrados (Intradós)	Mareix (marès)	Marlets (Merlets)
Mixt punt (Mig punt)	Naus	Nimb
Ogival	<i>Opus majus</i>	<i>Opus minus</i>
Permòdols	Petxines	Pilastres
Plinte (Plint)	Presbiteri	Rebranca (Brançal)
Retaule	Rosetó	Setjetia (Sagetia)
Socle (Sòcol)	Sotilades (Sòtils)	Talús
Teixinades (Enteixinats)	Timpano (Timpà)	Volta

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria. *Dietaris de les eixides (1900-1902)*. Volum I. Edició a cura de Maria Pilar Perea (2001) Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- BOVER, Gabriel. (2007) "L'eixida de 1906 de Mn. Alcover i Bernhard Schädel". *L'any 1906 i el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Patronat de l'Escola Municipal de Mallorca. Manacor. Pàg. 39- 65.
- FULLANA, Miquel (1999). *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*. Editorial Moll. Mallorca.
- GUIJÓN, Miquel; MAS, Llorenç. (2007) *Antoni M. Alcover (1862-1932)*. Testimonis orals: mite i persona. Leonard Muntaner Editor. Palma de Mallorca.
- JANER MANILA, Gabriel. (2005) *Com una rondalla. Els treballs i la vida de mossèn Alcover*. Fundació Pública Antoni M. Alcover. Manacor.
- MARCH, Joan; LLULL, Miquela. (2003) "Mossèn Alcover i el món de l'arquitectura". *Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona. Pàg. 119- 134.
- MAS, Llorenç (2009). *Antoni M. Alcover (1862-1932)*. Testimonis orals: mite i persona. Segona part. Institució Pública Antoni M. Alcover. Manacor.

- MATAMALAS, Maria Antònia. (2008). "Antoni M. Alcover, l'arquitecte." *El Patrimoni Cultural de Manacor. V Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Ajuntament de Manacor. Manacor. Pàg. 237-248.
- MATAMALAS, Maria Antònia; ROSSELLÓ, Maria Magdalena. (2009). "Mossèn Antoni M. Alcover i l'església de Calonge." *L'església de Calonge, 100 anys de la benedicció*. Ajuntament de Santanyí. Santanyí. Pàg. 57-78.
- MIQUEL, Llorenç. (1998) *Sant Miquel de Son Carrió. Volum I*. Edicions Miramar. Palma.
- MOLL, Francesc de Borja. (1962). *Un home de combat (Mossèn Alcover)*. Editorial Moll. Palma.
- PEREA, Maria Pilar. (2007) *El centenari del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Catàleg de l'exposició. Biblioteca de Catalunya. Barcelona.
- _ . (2001 a). *Els dietaris de les eixides filològiques de mossèn Alcover*. Patronat de l'Escola Municipal de Mallorca. Manacor, 2001.
- _ . (2001 b) "Cap a una bibliografia d'Antoni M. Alcover." *RANDA*, 47. Barcelona, 2001. Pàg. 42.
- _ . (2008). *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)*. Editorial Moll. Palma, 2008. Document n. 453.

Restauració i posada en valor de dos molins del municipi de Manacor (Mallorca)

Magdalena Salas Burguera¹

Joan Pascual Femeninas²

Sebastià Berga Fuster³

¹Tècnica de Patrimoni i directora del Museu d'Història de Manacor.

²Arquitecte municipal de l'Ajuntament de Manacor.

³Arquitecte.

(museu@manacor.org, jpascual@manacor.org, tia.berga@gmail.com)

Introducció històrica

El municipi de Manacor està situat a la comarca de Llevant de l'illa de Mallorca i en constitueix un dels municipis més grans. Actualment té una població de 45.000 habitants.

La història dels molins de Manacor ha estat estudiada per altres investigadors (*BUSQUETS, 2009*), encara que mai no s'ha realitzat un treball d'arxiu exhaustiu de l'època medieval. Treballs en curs demostren que al segle XV ja tenim referències de molins a Manacor, com ara que l'any 1401 ja se'n menciona la compravenda (*GARCÍA-OLIVER, 1998*). Malgrat això, les primeres referències bibliogràfiques apareixen l'any 1634, quan el gremi de moliners de Manacor s'emancipà del gremi de Palma. La menció dels primers molins de vent de farina funcionant a Manacor és de 1630 per al molí d'en Rafeló i de 1644 per al molí d'en Batliu. A partir de mitjan segle XVII ja apareixen per tot el municipi.

L'any 1784, la Real Sociedad Económica de Amigos del País realitzà un cens de molins fariners en què en comptabilitzava 31 a Manacor; el 1880, l'arxiduc Lluís Salvador en comptabilitzà 47; el 1993, l'Associació d'Amics dels Molins de Mallorca en comptabilitzà 58. Actualment, segons la darrera actualització del *Catàleg de Centres d'Interès Cultural de Manacor*, comptam amb 41 molins, cosa que suposa la desaparició de 17 molins des de principis de la dècada dels noranta. La desaparició també es deu a les innovacions tecnològiques propiciades per la